

Проф. О. Мицюк.

Причини світової господарської кризи.

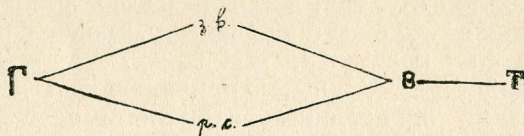
(Докінчення)

Переходимо до ендегенних причин. Загальними з них є на наш погляд дві. Перша полягає в тім, що завдяки автономности кожного окремого підприємства в капіталістичнім світі кожне з них зокрема і вся їх сума продукує, що хоче і кільки хоче, керуючись приватно-господарськими міркуваннями, не знаючи, чи продукція знайде рентовний збут; коротше: світове виробництво не погоджене зі світовим попитом. Ця ендегенно-загальна причина є імманентною капіталізму, як системи стихійної, в цілому регульованої людською волею. На частинне скорегування тієї системи спрямовані такі об'єднання капіталістів, як синдикати, трести та картелі, що звичайно роблять те відносно одного предмету — стали, нафти... — і з ціллю якнайбільше вижать споживача. В державнім масштабі в наш час на шлях урегулювання пропозиції в порівнанні з попитом спробували стати фашизм з одного, а більшовизм — другого боку, котрі, виходячи з діаметрально-протилежних засад, на наш час прийшли однаково до системи державного капіталізму, яка, дорогою ціною, зробила крок в напрямку примінення пропозиції до попиту, одначе з цілої проблеми все таки не в силі розв'язати.

Другою ендегенно-загальною причиною криз і депресій є факт, непередбачуваний попередніми економістами. Великий англійський економіст першої чверти XIX в., імя якого в широких кругах зв'язано з пропагандою чи з уживанням превентивних чи й абортивних засобів проти дітнароджень, в чім він ніяк не завинив, англійський священик Мальтус поставив теорію, в якій передбачував, що зріст народонаселення випереджає зріст засобів до прожитку, в чім і добачував він причину суспільного збідніння на майбутність. Мальтусова теорія не находить попертя. На час нашої генерації люди, що до продовження роду, перехитрили природу; як це є в висококультурних країнах, кількість нащадків для тих чи інших мотивів регулюється мінімально: ніякої дитини, одна дитина, двоє дітей, — вже й Zweikindersystem стає рідкістю, обмежуються родичі до однієї дитини, як продовжувачу роду чи фірми... А техніка всіх галузей виробництва зробила тим часом шалений поступ. І в нашій часі розмір світової продукції зростав не в розмірі світового зросту людности, приблизно 1,2% річно, — що є так би мовити нормальним завданням виробництва — а в кілька раз (в 3—4 рази) більше. Зріст засобів до прожиття випереджує таким чином зріст людности. Кожна здорово-думаюча нефахова людина може на це сказати: чудово! щасливий світ! чого ж ліпше? А фаховий знавець економіки

з мефістофелівською усмішкою на те захоплення мусить сказати: в тім, що засоби про життя в 3 — 4 рази випереджують приріст людности і лежить одна з ендогенно-загальних причин крізі! Здорово-мисляча незнайомена з тим питанням людина не могла би зрозуміти, коли б почула, що виходом з сучасної аграрної крізи був би добрий неврожай (!), на що між іншим вказав на сьогорічнім інтернаціональнім конгресі в Празі у одній зі своїх промов відомий знавець економії сільського господарства швайцарський професор Лаур. Перед нами одне з численних і глибоких протиріч, на які слабує сучасна капіталістична система господарства, протиріч на які талановито звернув увагу великий французький економіст Прудон ще в половині XIX в., протиріччя, яке дає підставу до незадоволення капіталізмом і до видвигнення реформаторських плянів від помірковання аж до гостро радикальних.

Тепер звернемося до ендогенних льокальних причин. Їх можна зручно поділити на дві основні групи: перша, що дає пропозицію і кошти виробництва, друга, що дає попит і ціну. В наслідок співвідношення другої групи до першої має одкидатись зиск, частина якого має все одкладатись на суспільне капітало-накупчення, при чім капітало-зростанню ставиться задача — не бути нижчим від пересічного відсотку приросту людности. Перша група тих причин звязується з ось якою частиною схематичного коловорота суспільного капіталу:

Певна сума грошей (Г) обертається в засоби виробництва (з. в.) і в наймання робочої чили (р. с.), щоб одержати виріб (В). Зупинимось на засобах виробництва (з. в.). Під цією групою розуміється капітал самих ріжних форм. На загал під капіталом розуміють звичайно грошеву суму, а в економічній науці все, що служить для виробництва; машина, будови, засіяне поле, і зроблений ставок, і гроші, і зобовязання... З ріжних якостей капіталу для нашої теми важливим є машиновий і то саме тими своїми особливостями, що він має здібність усувати і заступати собою робочі руки. Машина зуживається і тоді, коли стоїть без роботи і тягне за собою видатки в формі не лише амортизаційної частки, але й на відсоток вложеної в неї суми, й на асикурацію, й на ремонт. Тому стремиться дати їй, як можна, повне заняття, в ідеалі 100%, тобто, що вона має працювати без перерви, — тим її роля в заступленні робочих сил зростає. А новітні досягнення т. зв. раціоналізації роблять і її продукційність значно більшою. Раціоналізація, як більш інтензивне використання, в наш час має тенденцію поширювання на всі капітали виробництва. Вона завжди збільшує продукційність праці і в більшості

випадків скорочує місце приложення робочої сили. Отже, вона збільшує кількість виробів і, значить, пропозицію, а одночасно зменшує можливість заробітку ширшим масам людности. Зрідка те збільшення виробів тягне за собою не тільки зріст пропозиції, але й зайнятість робочої сили. Напр. в останні роки Канаді пощастилося виплекати такий рід пшениці, який може доспівати в країнах значно далі на північ, де до останнього часу пшеницю не культовували. Це дасть одночасно і поширення виробництва пшениці і поширення поля праці робочій силі. Одначе частійше поширення виробництва в наслідок раціоналізації тягне за собою звуження примінення робочої сили. Той машинізм, з його стремлінням до максимального заняття машини, просякнений раціоналізацією і поставлений на службу поодиноким власникам, з їх стремлінням до якнайбільшого зиску, дає підвищену продукцію, продукцію, що випереджає приріст людських потреб, створює надпродукцію по однім боці, а безробітні кадри працівників на другім, що й в наш час іноді не так то вже спокійно задивляються на той технічний поступ, який полишає їх без праці і без можливости купувати ту надпродукцію, яку інколи капіталісти переводять на ніщо: в час останньої депресії подекуди американські фермери опалювали пшеницею комини, а каву просто висипали в море, аби тільки не знижувати цін на останню частину... В тім, що досягнення технічного поступу цілого людства поставлені до ужиткування не всьому людству, а одній його незначній багатшій частині і що в наслідок користування технічним поступом осягається не щастя для цілої суспільности, а нещастя — крізу і депресії — є теж соціяльна проблема сучасности, з якої не спускають очей і мирні реформатори і соціяльні революціонери. В мирній, чи радикальній спосіб вони прагнуть того, щоби капітал в ріжних формах, з його безуговно поступаючим наперед технічним удосконаленням перевести з індивідуальної власности й егоїстичного використання в менш чи більш суспільну власність і в суспільне використання суспільного поступу.

Під оглядом капіталістичного виробництва й робоча сила (р. с.) є свого рода засіб виробництва, її купують на певний час; коли її треба, назбирають її більше, притягаючи навіть малоземельних селян, а мине потреба — її зменшують, розпускають. Наш час характеризується тим, що немає недостачі в пропозиції робочих рук, щобільше — та пропозиція робочої сили все є вищою, ніж попит на неї, що для певних кадрів несе постійне безробіття, а крізу чи депресію для них робить перманентною, яка в свою чергу давить в бік загальної господарської крізи чи депресії. Не лише технічний поступ відсуває робочі руки, але в тім же напрямку діє й соціяльний поступ, зосібна конкуренція жіночої праці. Недавно мені довелося прочитати в загальній пресі, що якийсь священик в Юго-Славії причину сучасної господарської крізи вбачає в підриві традиційного родинного життя, що жінчини виходять з родинних обовязків

в широкій світ самостійного заробітку. Те трактовання справи священником наводилося часописом з певною іронією. Між тим в появі серед пропозиції робочої сили жіночої праці де далі у все ширших галузях народнього господарства безсумнівно лежить факт усилення конкуренції робочої сили взагалі і, значить, збільшення кадрів безробітних. В Сполучених Штатах Америки безробіття сягає поверх шости мільонів працівників, а в той же час в пресі можна прочитати, що там вже сім мільонів авт управляють жіночі руки! Виходить, що не було б цього явища опанування шоферських обов'язків жіночою силою, не було б безробітних. Але проблема не в тім, щоб зачинити приступ до праці тому, хто може й бажає працювати; навпаки ту можливість слід робити загальною доступною. Проблема в іншій, а власне в тім, як розподіляються наслідки суспільно-господарської праці, Робоча сила капіталістичного виробництва це не мертвий товар, це живі люди: робітники, служачі, урядовці, інженіри і т. д. за якими стоять їх родини. Ці живі люди — фактор виробництва, але такий, що почуває й мислить. І вони додумуються, що власне їх праця й інтелект витворює продукт виробництва, а не засоби мертві, як машина, будови, земля тощо, котрі є не їх власністю, а власністю капіталіста, яка (власність) в свою чергу не створена працею капіталістів, але працею попередніх генерацій невідомих працівників. Вони додумуються, що капіталіст заберає собі більшу частину виробництва, не працюючи, а задля титулу власности. В рідких випадках, коли він теж працює, як ведучий підприємство, й в таких випадках він одержує з нього непропорційно до праці, як скажیم одержує платню інженір, що управляє підприємством, — просто такої оплати праці підприємця немає заперечень з боку працівників, а пропорційно вложеному капіталові. То в рідких, повторюємо, випадках, а в подавляючій більшості капіталіст, — як то особливо виразно виступає в акційних способах організації капіталістичних підприємств, пануючої форми в умовах капіталізму, — капіталіст одержує зиск по титулу непрацюючого рантіє, який часто не тільки не був ніколи на підприємстві, якого акції держить і по яким стриже дивіденди — єдина праця! — але який навіть не знає добре, де те підприємство є: воно абстраговано для нього в вартостеві папері-акції, облігації тощо, — який має попит на біржі... З того працівники роблять певні висновки і перш усього, що — капітал потрібний, а капіталісти зайві! За тим слідує ближче чи далі йдучі домагання зреформування чи й цілковитого відкинення капіталістичного режиму і з боку свіцьких реформаторів і революціонерів і з боку навіть духовної влади. В останнім випадку ми маємо на увазі енцикліки: Папи Льва XIII з 15.IV 1891 р. і Папи Пія XI з 15.IV, 1931., що могли б бути предметом окремої економічної розвідки.

В час депресій засоби виробництва (з. в.) не знаходять повного свого використання, більш того: в такий час звичайно реорганізують організацію закладу в тім напрямку, аби він ще

з меншим приміщенням робітників виконав ще більшу ніж раніш продукцію. А робоча сила в час депресії в значній мірі буває позбавлена праці, її викидається на брук аж до приходу нової підпомогової фази кон'юнктурного циклю, коли її знову починають втягати у виробництво, хоч частина робочої резерви, через реорганізацію виробничих закладів в час депресії, все ж мусить zostаватися неприміщеною, даючи наростання хвилі перманентно незамічених, перманентної загрози існуючій капіталістичній системі. Позатим людність, в її чисельности, не стоїть стабільно, не дивлячись на різного рода депопуляційні превентиви, вона скількістю зростає, коли й для живучих вже на світі затісно. Визначну позитивну ролю для зменшення перелюднення відіграли після світової війни переведені у 22 державах Європи аграрні реформи. Велика поземельна посілість ніколи не може вмістити на своїх теренах стільки населення, як теж площа розпарцельована на дрібні участки хоч би в розмірі, який може поодинокі родина обробити своїми силами. Роля великого землеволодіння, як витискувача і обезлюднювача теренів, вже була відома за часів античного Риму, чого ілюстрацією є відоме речення Плінія Старшого: „Latifundiae perdidere Italiam!..“ Цю негативну ролю великих посілостей згадані реформи знищили чи звели до minimum. На тих самих теренах вмістилося в кілька крат більше люду за демократизації аграрного ладу, ніж там містилося раніш. Та з тою реформою сільська людність узрела вже „край землі“, на далі вже немає звідки брати земель для передачі йому, — земель не прибавляється і цей лік проти перелюднення і кріз та депресій в тій же формі не може повторитися. Хвиля перманентно незамічених буде зростати і капіталістичний режим, безсилий розв'язати протиріччя між вигодами поодиноких капіталістів часто архиміліонерів і правом на гідне людности існування всіх під сонцем, врешті-решт уступають місце якомусь іншому, що зможе ліпше розв'язувати соціальні болячки сучасности, а той „інший“ в свою чергу уступить колись місце ще іншому...

Робоча сила при помочі засобів виробництва створює виріб (В). В капіталістичнім підприємстві той виріб не лишається для споживання господарю. Виріб споживається у своїй родині тільки в трудовім селянським господарстві і то певну його частину вноситься на ринок — самодовліючих селянських господарств за умовин, коли немає соціальних катаклізмів (війна, революція, інфляція...) в наших краях немає, але зате є господарства, які свою риночність мають дуже незначною, наприклад, вноситься на ринок 10%, а 90% виробів споживається дома; господарства з незначною риночністю можуть і не відчувати депресійних впливів. Капіталістичні господарства тому й називаються ще вимінними, що їх продукт увесь вноситься на ринок, у них „В“ в цілому стає „Т“ (товвром).

Кожний з товарів подається на збут з індивідуальною калькуляцією його коштів виробництва і накладних видатків по до-

ставі, що складає т. зв. собівартість. Собівартість різниться від виробництва до виробництва і підприємств, який тойже товар подасть на ринок з меншою собівартістю є сильніший конкурент ніж інші, хто має вищу собівартість, бо він може продати за нижчу ціну і все ж матиме зиск, тоді як його суперники в збуті не можуть стати на його ціні без втрати. Собівартість є секретом поєдиноків підприємств, але не є секретом, що кожне з капіталістичних підприємств силкується мати її якнайнижчою і, значить конкурентну здібність якнайвищу. Для багатьох підприємств криза чи депресія є й в час підйомової фази кон'юктурної хвилі, якщо вони ведуть продукцію в умовах — як старе улагодження фабрики, дорожча робоча сила, нераціональність в організації, віддаленість від сирівців і місця збуту тощо, що приводять до вищої собівартості виробу. І за кожної кризи та депресії керуючі виробництвом перш усього звертають увагу на те, чи не можна знизити собівартість. То приводить до відшукування причин кризи в коштах виробництва і збуту і вони часто в тім справді бувають, але ревізією собікоштовності і знижками її всеж не усунути явища криз й ідучих за ними депресій. Ті явища йдуть глибше в існуючий капіталістичний режим і нерозлучні з тою особливістю капіталістичної системи господарства, що кожне підприємство, будучи автономним само по собі, виробляє що хоче і в якій хоче кількості на точно невідомий і щодо об'єму і щодо якості попит, чи збут, чи ринок.

Ми підійшли до останнього етапу коловороту — до переміни товару (Г) в гроші (Г'). Короткий по схемі він є найтяжчим в суспільнім господарстві. В товарах, коли абстрагувати від соціальних ексцесів, в першу чергу від війн і революцій, — не буває недостачі. Щож до попиту, купівлі їх і значить обернення в гроші, та ще й не в будьякі, а обнимаючи в собі поза покриттям всіх коштів вартости ще й чистий капіталістичний зиск і знов не будьякий, а не нижче пересічного, існуючого в капіталістичних підприємських кругах, — то в такім попиту все чується менший чи більший брак супроти пропозиції, брак, що іноді гостро не відповідає подачі товарів і який породжує збутову кризу, а за нею депресію. Кожна криза і депресія є кризами пропозиції і збуту, а їх умовами є, крім інших причин, про які говорено вище, ще й причини, що лежать на боці попиту, а також на технічній проходженні етапу від Г до Г', зв'язані з посередництвом грошей і кредиту. Щодо самого попиту, то, грубо беручи, його можна поділити на купноздібний і не купноздібний. Купноздібний попит теж не завжди реалізується в купівлі, бо пропозиція може не відповідати йому в його індивідуальних побажаннях; хоч цей випадок за наших часів, коли підприємці допитливо слідкують за суб'єктивними потребами покупців і стараються відповісти їй і щодо смаку, і якості, і ціни, має в порівнянні мале значіння. О много більшу, можна сказати, рішаччу роль, відіграє не купноздібність попиту. Споживач, в широкім змислі слова, має потребу набути тих чи інших товарів, потребу, що

іноді загострюється до товарового голоду, але він немає за що купити. Від пропозиції товарів переповнені склепи і крамниці, а споживач не в силі закупити їх, полишаючи свої потреби, іноді першої необхідності, не вдоволеними чи не повно вдоволеними. Розходиться про широкі народні маси, що живуть від праці, яких матеріальний стан передопределений історичним минулим, що передало в спадщину оаший генерації нерівномірне розподілення, і поземельних дібр, і ріжного роду капіталів, проти чого найширші народні маси, знаючи історію їх обділення тими добрами і капіталами, в тій чи іншій формі, але систематично протестують. Тут одна з найглибших соціальних проблем часу: одні хочуть її розрубати, як от соціалісти, другі хочуть знайти можливість якось помирить те противенство, як от Папські енцикліки. Для широких трудових мас, для робітництва і селянства, є аксіоматую помовка: „від трудів праведних не наживеш палаців камінних“. Вони весь свій вік мусять працювати і задовольнятися на мінімум-і, який гарантує їм прожиточну екзистенцію працівника з родиною; вони зацікавлені, щоб суспільне виробництво завжди йшло, а вони завжди працювали. Нетрудові ж поміщицькі і капіталістичні кола зацікавлені у виробництві не таким, яке б постарчало їм прожиточну екзистенцію типітит, але яке б давало чим більший зиск і в кожному разі не нижче пересічного зиску, прийнятого серед підприємських кругів в даній час і на даній землі. Коли такого зиску коловорот капіталу не відкидає вони не вважають можливим провадження виробництва, вони його скорочують чи й припиняють. Як є фази кризи і депресії в кон'юктурній хвилі не реалізують нетрудовим підприємцям в грубій зискові (Г') бажаного їм чистого зиску („г“), як різниці між цінами і коштами виробництва і тому капіталістичне виробництво корчиться чи завмирає, що тягне за собою звільнення робітників від заробітку чи його зменшення. Станне явище зменшує купівно-здібний попит і тим поглиблює стагнацію чи депресію: наслідок обертається в причину! Кризи і депресії, відбиваючись негативно і найбільш на тих, хто жие зі своєї фізичної чи інтелектуальної праці, а то значить на найширших колах людности, тягнуть за собою і тяжкі негосподарські наслідки: переступи проти цивільного і карного кодексу зростають — голодний, щоб не вмерти, може бути примушений украсти; зростають обмеження на полі наталіти, не лише в превентивній частині, але й в абортивній; кризи і депресії тягнуть за собою явище депопуляції... Серед працівників є одна дуже чисельна категорія, а то трудового селянства, яка попит на середники споживання задовольняє головно зі свого власного господарства. Задля цієї своєї особливости трудове селянство, як до певної міри натуральне, легше переносить добу криз і депресій і чим більше такі селянські господарства самовистарчальні, тим більш незалежні вони від кон'юктури з усіма її наслідками. Хоч про цілковиту незалежність якоїсь селянської групи від кон'юктурних колибань в Європі в наш час не можна говорити;

натуральні селянські господарства на нілий 100% тепер зустрічаються хіба тільки в Сибірі.

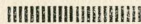
В технічних обставинах обернення товару (Т) в гроші (Г) містяться своєрідні причини, що породжують кризи і депресії. Насамперед тут ходить про якість феномену грошей. Основною вимогою, яку має задовольняти цей феномен, є то, що грошева одиниця мусить все зіставати рівною собі в своїй внутрішній вартості. Як тільки так не є, гроші втрачають значіння і як загального знаменника цін, і як знаряддя обміну, і як засобу розрахунку в зобов'язаннях, і як засобу збереження. Це тягне за собою численні негативні явища для народного господарства, всім відомі в країнах, в яких були процеси інфляції після світової війни, а над якими не потребуємо спеціально звстановляться.

Поруч зі шкідливим впливом поспуття універсального посередницького знаряддя, грошей, таку ж шкідливу роль відіграє підриг кредиту. В самім цім слові криється основа явища: *credo* — вірю, довіряю. Без довіря кредит не може існувати, а без кредиту не може нормально проходити народньо-господарське життя, то значить породжуються кредитові причини криз і депресій. Кредит потребує довіря і до політичної ситуації, і до грошового знаку і до забезпечень боргу і до того, хто старається його одержати. Здоровий кредит довготерміновий став ризиковим в збалканізованій Європі. Валютні хитання, — навіть англійського штерлінга, — підривають кредит, бо дають привід до незаконного збогачення: в час інфляції боржників коштом боргодавців, а за дефляції — навпаки. Соціальні пертурбації ставлять і реальности в положення, що не дає запоруки звороту: знаємо, що сталося з реальностями по той бік Збруча! Не дивне, що й особисте довіря до боржника — на нім самім банки і не будують свого боргування — підірвано: сьгодні в моді позичати і зовсім вийшло з моди — віддавати.

Такі причини господарських криз і депресій. Їх можна начислити далеко більше, а всеж перелік буде невичерпуючий: нам здавалося важливішим вказати, як звязуються причини з етапами господарського коловороту, після чого сам читач їх низку може продовжити. Рівнож ми не стали переказувати існуючих теорій криз, що кінець-кінцем звертаються до зясування затримки господарського коловороту в його цілості чи в поодиноких етапах; одна з них шукає причин криз навіть в соняшних плямах, що періодично збільшуються, одбиваючись на зменшенні соняшної енергії на землі, а тим і на земній продукції, головне, сільсько-господарській. Існуючу нині світову господарську кризу деякі критики уважають за компромітацію капіталістичної системи й іноді навіть за початок кінця тієї системи. Певно, що вона є компромітацією, але не першою: криз і депресій протягом останнього століття було багацько, лише вперше перед нами загальна світова, як індустриальна так і сільсько-господарська, депресія. Задля цього збігу глибина економічного лихоліття випадає безприкладною, але чи є це „початком кінця“ капіталізму,

а значить початком нової господарської систем — трудно сказати. Цілі господарські системи, уложені віками, не так легко змінюються. Там, де вся енергія влади і то протягом 14 років спрямована на заміну приватно-капіталістичної системи господарства, що колись існувала, як от в С.С.С.Р., вдалось дійти тільки до державного капіталізму. Аналогічно, хоч виходячи з іншої ідеології, на державнім капіталізмі стала фашистівська Італія. В бік державного капіталізму скеровуються очі в даний час багатьох державних чинників Європи. Можливо, що роля держави, і як регулятора господарських процесів, і як підприємця в ближчій майбутності значно зросте, до чого не всі реформатори однаково позитивно ставляться. Словом, причини недуги легше висвітлити, ніж усталити спосіб лікування: тих рецепт багатько. Не покляли ми собі за завдання їх розглядати, лише зазначимо, що одні з них стоять на ґрунті заховання, а другі на позиції цілковитої негачії капіталістичної системи господарства.

8.XII. 1931.

З далека і з близька.

Критичні завваги і рефлексії.

Паневропа Бріяна, панлатинська імперія Муссолінія, мрії німців про силу, яка вийде з нутра німецького народу для впорядкування Європи, сок з наддунайських держав, „возглавляємий“ короною Габсбургів, змагання більшовиків до поширення рад. союзу — „караючої одиниці пролетаріату“ на всю Європу — це все прояви сумерку одної ідеї, ідеї національно-державної замкненості і самовистарчальності. Ця ідея „національного еґоїзму“ репрезентована в Європі Францією стала причиною не замирення європейських народів, а навпаки війни всіх проти всіх! Виявилось, що без переваги Франції та її союзників — взаїмне винищення грозить народам. Заповіти спільної всім християнської релігії перевищив зріст національної зненависти під гаслом „нація понад все“; династій, звязаних зі собою кровю не стало у багатьох краях; посвоячена родова аристократія різних країв — здана до політичного музею“.

Нічого здержуючого, нічого, що обмежувало би зриви ненависти. Алеж національно-державний принцип сам собою — без глибших релігійних та універсальних основ — це чинник експлозій, а не творчості. Бож вся велич Європи виросла не з взаїмного поширення різних націоналізмів, а з католицької релігії, лицарства, монархій з Божої ласки і наднаціональних, універсальних імперій. Історія повтарається. Що вийде із тих універсальних змагань — це питання!

Економічна криза, яка охопила весь світ — це також проречисте потвердження євангельських слів „нетільки хлібом, але